

Міністерство освіти і науки України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

*До 215-річчя Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

В. А. Лизогуб

КРАЇНОЗНАВСТВО

Підручник

Харків
«Право»
2019

УДК 37.016:908
Л55

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол №12 від 24 травня 2019 р.)*

Рецензенти:

О. А. Гриценко – доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого;

А. В. Дмитренко – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

Лизогуб В. А.

Л55 Країнознавство : підручник / В. А. Лизогуб. – Харків : Право, 2019. – 384 с.

ISBN 978-966-937-698-5

Підручник підготовлено відповідно до навчальної програми з «Країнознавства» на основі розгляду теоретичних проблем країнознавства та характеристики окремих країн. Особлива увага приділяється синтезу, систематизації та узагальненню різномірних даних про політичну, економічну, соціальну, культурологічну сфери життєдіяльності суспільства, світу в цілому, окремих регіонів і держав.

Для студентів закладів вищої освіти за напрямками освітньо-професійної підготовки «Міжнародні відносини», «Міжнародне право», «Міжнародні економічні відносини».

УДК 37.016:908

ISBN 978-966-937-698-5

© Лизогуб В. А., 2019

© Оформлення. Видавництво «Право», 2019

Передмова

Країнознавство є нормативною навчальною дисципліною і має на меті навчити студентів розуміти географічні, політичні, соціальні, демографічні реалії, сутність і наслідки складних процесів, що проходять у сучасному світі, передбачає пізнання і використання знань про основні закономірності виникнення і розвитку світових політичних і економічних систем, прогнозування їх подальшої еволюції.

Країнознавство синтезує, систематизує та узагальнює різноманітні дані про політичну, економічну, соціальну, культурологічну сфери життєдіяльності суспільства, світу в цілому, окремих регіонів, держав і країн.

Пропонований підручник заснований на викладацькому досвіді автора і розрахований на фахівців у галузі міжнародних відносин за напрямом підготовки міжнародне право.

Структура підручника відповідає навчальній програмі курсу та складається з теоретичної частини, у якій розглядаються теоретичні проблеми країнознавства, і практичної частини, яка присвячена характеристиці окремих країн.

Теоретична частина підручника формує уявлення про методологічні та теоретичні основи країнознавства, глобальні цивілізаційні структури і цивілізаційний підхід, світосистемні структури та світосистемний підхід, глобальні інтерпретації сучасності. У розділах, що стосуються практичної частини країнознавства, присутній поділ на окремі підрозділи, що характеризують географічне положення, природні ресурси, демографію, особливості історичного розвитку, державний лад, зовнішню політику, основні галузі господарства окремих країн, які посідають ключове положення у сучасному світі.

У результаті вивчення країнознавства можна:

– отримати знання про природні умови та ресурси, особливості населення, його розселення, природного руху; найважливіші етапи історичного розвитку, характерні риси політичної системи та її елементів; рівень розвитку господарства загалом та його провідних галузей; основні напрями зовнішньої політики, участь у міжнародних організаціях, зовнішньоекономічні зв'язки провідних країн світу. Надзвичайно важливим є усвідомлення сутності найактуальніших проблем політичного, соціального, економічного та культурного їх розвитку.

– вільно орієнтуватися в природно-ресурсних, соціально-економічних, політичних, територіальних, етнодемографічних, історико-культурологічних системах регіонів і країн світу;

– набути вміння виявляти характерні для кожної країни особливості геополітичного та гео економічного становища у світі та регіоні; визначати ступінь

сприятливості природних умов для життєдіяльності населення, аналізувати демографічну ситуацію в країнах, ефективність заходів розв'язання демографічних проблем; виявляти головні риси економічного розвитку, сутність економічних проблем, перспективи розвитку господарства та його окремих галузей; характеризувати політичні системи країн, здійснювати їх порівняльний аналіз, визначати внутрішньополітичні проблеми і шляхи їх розв'язання; аналізувати зовнішню політику держав на світовому і регіональному рівнях, їх участь у діяльності міжнародних організацій; виявляти характерні риси політичних, економічних, культурних зв'язків України з державами, що вивчаються.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРАЇНОЗНАВСТВА

1. Предмет, методи і завдання країнознавства. Функції країнознавства. Принципи країнознавства

Країнознавство – традиційна географічна наука і навчальна дисципліна, яка займається комплексним вивченням країн, великих регіонів, світу в цілому, систематизує та узагальнює різноманітні дані про їх місцезонашування, природу, населення, господарство, історію, право, культуру, зовнішню політику, місце в системі міжнародних відносин та ін. з метою виявлення на конкретних територіях загальних закономірностей [1, с. 3].

Основними **напрямами** країнознавства є: фізико-географічний, економіко-географічний і соціально-політичний. Країнознавство поділяється на фізико-географічне, економіко-географічне, політико-географічне, історико-географічне, військово-географічне, медико-географічне та ін.

Предмет дослідження – певні аспекти, властивості та відношення, які вивчає ця наука, кут зору, під яким аналізується об'єкт.

Предметом дослідження в країнознавстві є проблеми розвитку окремих країн і регіонів світу; системоутворюючі (політична, права, соціальна, економічна) країни; різні аспекти історії, культури, релігії, демографії, господарства, зовнішньої політики сучасних держав; методологічні основи, методи і методики країнознавчих досліджень [2, с. 152].

Метод – сукупність прийомів і операцій, за допомогою яких відбувається конкретна практична чи теоретична діяльність. У науці це комплекс різноманітних прийомів, які дозволяють всебічно пізнати її предмет. Виділяють 4 рівні методів: 1) **філософський** (загальнонауковий) (наприклад *системний* і *діалектичний методи*); 2) **міждисциплінарний** (спільний для кількох галузей знань); 3) **конкретно-науковий** (спеціальний); 4) **методико-технічний**. Будь-яке наукове досліджен-

ня спирається на поєднання в певній пропорції зазначених вище рівнів методів. Прикладом філософських (загальнонаукових) методів 1-го рівня (іноді їх називають підходами) можуть бути *системний* і *діалектичний* методи. До найпоширенішої групи методів 2-го рівня (міждисциплінарні) належать *історичний*, *аерокосмічний*, *математичний* та ін. Методи 3-го рівня (спеціальні) *статистичний*, *картографічний*, *когнітивного картування* та ін., використовуються окремими науковими галузями для конкретно-наукових досліджень. Їх країнознавство використовує в просторових та інших дослідженнях. Методи 4-го рівня (методико-технічні) дозволяють здійснювати техніко-економічні розрахунки, формалізацію явищ і процесів за допомогою математичних формул і спеціальної символіки, що посилює репрезентативність (точність) дослідницьких результатів [2, с. 111–112].

У країнознавстві можна виділити кілька основних груп методів: 1) *загальнологічні* – аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання, абстрагування, узагальнення; 2) *теоретичні* – експеримент, гіпотетичний перехід від абстракції до конкретності, аксіоматичний метод, математична формалізація; 3) *соціологічні* – соціально-політичний експеримент, контент-аналіз, анкетування, інтерв'ю, опитування, спостереження, вивчення соціальних настанов; 4) *соціально-психологічні* – соціально-психологічний експеримент, спостереження, контент-аналіз, соціометричне опитування, тестування, шкалірування; 5) *порівняльні* (компаративні) – порівняльно-географічний і порівняльно-історичний, конкретного аналізу, періодизації, хронологічний, ретроспективний, прогностичний, послідовних порівнянь; 6) *емпіричні* – практичний експеримент, статистичний (аналіз статистичного матеріалу), конкретного моделювання; 7) *системно-функціональні* – системний, інституціональний, функціональний, структурно-функціональний аналіз, композиція, декомпозиція; 8) *діяльнісні* – метод прийняття рішень, раціональний, змішано-скануючий, теорії груп, метод дії; 9) *спеціальні* – картографічний, метод збору країнознавчої інформації, експериментальне країнознавче дослідження, «гра масштабами», індексний метод та ін [2, с. 114–115].

Засадничими *принципами* сучасних *країнознавчих досліджень* є: 1) *територіальність*, передбачає, що в межах певної країни (регіону) існує специфічна єдність і взаємодія природи, людини (суспіль-

ства) та її діяльності. Країна є геопросторовим об'єднанням взаємопов'язаних процесів та компонентів, що має ознаку системної цілісності [3, с. 11].

2) *комплектність* полягає у всебічному вивченні конкретних територій (регіонів) з метою забезпечення її пропорційного і збалансованого розвитку. Це взаємозумовлений пропорційно взаємоузгоджений розвиток геосистеми як єдиного цілого на основі поєднання інтересів суспільства і збереження природних умов.

3) *глобальність* передбачає обов'язкове зіставлення регіональних, національних та інших процесів у країні зі станом *світосистеми* в цілому. За умов інформаційно-технологічної революції процеси та закономірності світового господарства стають визначальними щодо систем нижчих ієрархічних рівнів.

4) *системність* – передбачає розгляд країнознавчого об'єкту як складної динамічної системи, під якою слід розуміти сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним і утворюють певну цілісність, єдність.

5) *гуманістичність* – передбачає всебічне висвітлення провідної ролі людини, умов і якості життя населення, культури й рівня суспільної організації народу в комплексі досліджуваних проблем.

6) *екологічність* – в умовах загрози екологічної кризи постають нові завдання захисту природи, раціонального природокористування, оптимізації та збалансованості розвитку країн [2, с. 153; 3, с. 11–12].

Завдання країнознавства полягають у 2-х основних вимірах:

1) науково-теоретичному – підготувати цілісну концепцію розвитку та діяльності суспільства, враховуючи взаємозв'язок та співвідношення між політикою, економікою, суспільством і правом; 2) навчальному – забезпечити студентів теоретичними знаннями, а також практичними вміннями побудови комплексних країнознавчих характеристик окремих країн і регіонів із використанням дослідницьких країнознавчих методів [2, с. 98].

Завдання країнознавства полягають також у виконанні просвітницьких та інформаційних функцій, та викликані сучасними умовами зародження постіндустріальної (*ноосферної*) цивілізації та взаємодією господарств окремих країн і світового господарства, що проявляється у: а) комплексних країнознавчих дослідженнях конструктивного спря-

мування для забезпечення потреб регіональної політики, районного планування, регіональних цільових програм збалансованого розвитку та ін.; б) аналітичних працях, націлених на забезпечення зовнішньоекономічних відносин та геополітичних програм, пов'язаних із національними інтересами тієї чи іншої держави; в) країнознавчих інформаційних розробках, направлених на забезпечення потреби внутрішнього та міжнародного туризму [3, с. 12].

Існує два основних підходи до визначення *функцій країнознавства*: 1-й – за відомим країнознавцем М. Баранським – 1) ландшафтознавство; 2) вчення про економічний регіон; 2-й – з позиції сучасного комплексного підходу – 1) описова; 2) інформаційно-аналітична (методика одержання, обробки, узагальнення та передачі країнознавчої інформації); 3) культурно-освітня; 4) науково-дослідницька; 5) практична; 6) прогностична; 7) методологічна (розробка та використання методів дослідження й аналізу країнознавчої інформації); 8) світоглядна [2, с. 98].

2. Основні періоди становлення та розвитку країнознавства. Розмаїтість підходів до країнознавства

На початку епохи Відродження, в період домінування емпіричного природознавства і механістичного матеріалізму, після революційних методологічних робіт англійського філософа Френсіса Бекона «Новий органон» (1620) і французького мислителя, основоположника раціоналізму Рене Декарта «Міркування про методи» (1637) і «Правила для керівництва розуму» (1701), у 1650 р. в Амстердамі вийшла робота Бернхарда Варена (Вареніуса) «Geographia Generalis» («Загальна географія») [1, с. 12].

Праця Вареніуса визнається в методологічній літературі західних країн як перша сучасна праця з географії. П'ять основоположних досягнень того часу, розвинені Вареніусом: 1) геліоцентрична система Коперника; 2) порівняльно-описовий метод; 3) дуалістична концепція загального (універсального) і приватного (специфічного); 4) методи епохи Відродження щодо наукового доказу: визначення місця дисципліни в пізнанні картини світу; поділ – ідентифікація предмета спо-

стереження та дослідження; використання дедуктивної аксіоматичної процедури «від причини до слідства», а також індуктивної процедури «від слідства – до причини»; 5) історико-географічний аналіз, заснований на аналогії.

Вареніус вперше розділив географію на *загальну* (систематичну) і *регіональну*. Останню він назвав власне географією. Вона вивчає, за Вареніусом: 1) земні властивості країн (межі, конфігурації, величину, рельєф, природні властивості та ін.); 2) небесні властивості (астрономічні характеристики і клімат); 3) людські властивості (населення, його життєдіяльність, доходи, науки і майстерність, чесноти, звичаї, слово і мову, політичний устрій, населені пункти та ін.). Регіональну географію (у 3-й її частині, де вивчаються «людські властивості») Вареніус вважав порівняльною, оскільки вона розглядає властивості в порівнянні одного регіону з іншим [1, с. 12].

Німецька школа описового країнознавства виникла в німецьких університетах у XVII–XVIII ст. Цю школу інколи називають «*камеральною статистикою*». Остання робила наголос на численних відомостях про країни і міста, територію, населення, господарство, державний устрій, армію, фінанси та ін. Важливою ознакою даної школи була перенасиченість фактами і майже повна відсутність просторового аналізу зв'язків між ними. До німецького країнознавства примикає комерційна географія та комерційне країнознавство, що є по суті товарознавством у географічній інтерпретації. К. Ріттер (автор 19-томної праці «Землезнавство») розглядав Землю, як «будинок виховання» людства [1, с. 13].

Німецька «органістська школа». В сер. XIX ст. німецький вчений Фрідріх Ратцель, спираючись на чіткі позиції *географічного детермінізму* і *соціал-дарвінізму*, ввів термін *антропогеографія* [1, с. 14].

Фрідріха Ратцеля (1844–1904) можна вважати «батьком» геополітики, хоча сам він цього терміна в своїх працях не використовував. Він писав про «політичну географію». Його головна праця, що побачила світ у 1897 р. так і називається «*Politische Geographie*». Ратцель закінчив Політехнічний університет в Карлсруе, де він слухав курси геології, палеонтології та зоології. Завершив він свою освіту в Хайдельберзі, де став учнем професора Ернста Гекеля (який першим вжив термін «*екологія*»). Світогляд Ратцеля був заснований на еволюціоніз-

мі і дарвінізмі і забарвлений яскраво вираженим інтересом до біології. Ратцель бере участь у Франко-пруській війні 1870 р., куди відправляється добровольцем і отримує Залізний Хрест за хоробрість. У політиці він поступово стає переконаним націоналістом, а в 1890 р. вступає до «Пангерманістської ліги» Карла Петерса. Він багато подорожує Європою та Америкою і додає до своїх наукових інтересів дослідження з *етнології*. Він стає викладачем географії в технічному інституті Мюнхена, а в 1886 р. переходить на аналогічну кафедру в Лейпцизі. У 1876 р. Ратцель захищає дисертацію про «Еміграції в Китаї», а в 1882 р. в Штуттгарті виходить його фундаментальна праця «Антропогеографія» («*Antropogeographie*»), у якій він формулює свої основні ідеї: зв'язок еволюції народів і демографії з географічними даними, вплив рельєфу місцевості на культурне і політичне становлення народів і т. д. [4].

Основною роботою Ратцеля була «*Політична географія*», де він показує, що ґрунт є основоположною, незмінною даністю, навколо якої обертаються інтереси народів. Саме ґрунт і територія зумовлює історичний процес. З цього витікає еволюціоністський висновок, що «держава є живим організмом», «вкоріненим у ґрунт». Держава складається з територіального рельєфу і масштабу та з їх осмисленням народом. У державі відбивається об'єктивна географічна даність і суб'єктивне загальнонаціональне осмислення цієї даності, виражене в політиці. «Нормальною» державою Ратцель вважає таку, яка найбільш органічно поєднує географічні, демографічні та етнокультурні параметри нації. Просторову експансію держави Ратцель вважає природним живим процесом, подібним зростанню живих організмів. «Органічний» підхід Ратцеля позначається і у ставленні до самого простору (Raum). Цей «простір» переходить з кількісної матеріальної категорії в нову якість, стаючи «життєвою сферою», «життєвим простором» (Lebensraum), якимсь «геобіосередовищем». Звідси випливають два інших важливих терміни Ратцеля «*просторовий сенс*» (Raumsinn) і «*життєва енергія*» (Lebensenergie). Ці терміни близькі один до одного і позначають якусь особливу якість, властиву географічним системам і яка зумовлює їх політичне оформлення в історії народів і держав [4].

Закон експансії. Ставлення до держави як до живого організму передбачало відмову від концепції «непорушності кордонів». Держава